

## **Το δικαίωμα θύματος εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσει αποζημίωση από τον διακινητή ως μέρος των θετικών υποχρεώσεων**

Η υπόθεση αφορούσε τις προσπάθειες της κ. Krachunova να λάβει αποζημίωση για τα κέρδη από την εργασία στο σεξ, τα οποία της είχε αφαιρέσει ο διακινητής της. Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί την αποζημίωση, δηλώνοντας ότι είχε εμπλακεί σε πορνεία και ότι η επιστροφή των αποδοχών θα ήταν αντίθετη με τα «χρηστά ήθη». Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να επιτρέψουν στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση για διαφυγόντα κέρδη από διακινητές και ότι οι βουλγαρικές αρχές δεν είχαν εξισορροπήσει το δικαίωμα της προσφεύγουσας σύμφωνα με το άρθρο 4 να υποβάλει τέτοια αξίωση με τα συμφέροντα της κοινότητας, η οποία ήταν απίθανο να θεωρήσει ανήθικη την καταβολή αποζημίωσης σε μια τέτοια κατάσταση.

*άρθρο 4 της ΕΣΔΑ – απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας – απόρριψη από τα εγχώρια δικαστήρια της αξίωσης αποζημίωσης του θύματος εμπορίας κατά του διακινητή του σε σχέση με διαφυγόντα κέρδη από καταναγκαστική πορνεία – εφαρμογή του άρθρου 4 ως προς τα τρία στοιχεία του διεθνούς ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, «δράση», «μέσα» και «σκοπός εκμετάλλευσης» – θετική υποχρέωση να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση από τον διακινητή τους για διαφυγόντα κέρδη – προστασία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων που περιλαμβάνει την αποκατάσταση και την επανένταξή τους στην κοινωνία – τα ανθρώπινα δικαιώματα ως κύριο κριτήριο κατά τον σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών για την πορνεία και την εμπορία ανθρώπων – απόρριψη αξίωσης αποζημίωσης από τα εγχώρια δικαστήρια για ανεπαρκείς λόγους – καταγγελία θύματος που δεν σχετίζεται με οικειοθελή εργασία στο σεξ αλλά με εκμετάλλευση για σκοπούς εξαναγκασμού σε πορνεία – η απλή αναφορά στον «ανήθικο» χαρακτήρα των αποδοχών του θύματος είναι ανεπαρκής αιτιολογία για απόρριψη – μη επίτευξη δίκαιης ισορροπίας*

ΕΔΔΑ, Προσφυγή Νο 18269/18, Υπόθεση Krachunova κατά Βουλγαρίας, απόφαση της 28ης Νοεμβρίου 2023 του Τρίτου Τμήματος

Η υπόθεση αφορούσε τις προσπάθειες της κ. Krachunova να λάβει αποζημίωση για τα κέρδη από την εργασία στο σεξ, τα οποία της είχε αφαιρέσει ο Χ, ο διακινητής της. Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αρνηθεί την αποζημίωση, δηλώνοντας ότι είχε εμπλακεί σε πορνεία και ότι η επιστροφή των αποδοχών από αυτή θα ήταν αντίθετη με τα «χρηστά ήθη».

Βασιζόμενη στο άρθρο 4 (απαγόρευση της δουλείας και καταναγκαστικής εργασίας) και στο άρθρο 13 (δικαίωμα αποτελεσματικής προσφυγής) της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (εφεξής: «ΕΣΔΑ»), η κ. Krachunova παραπονέθηκε ότι δεν υπήρχε νομική οδός για να λάβει αποζημίωση σε σχέση με τα εισοδήματα από τη σεξουαλική εργασία που είχαν αφαιρεθεί από αυτήν.

Η υπόθεση αφορά κυρίως δύο ερωτήματα: (α) εάν το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ ορίζει μια θετική υποχρέωση να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας ανθρώπων να ζητήσουν αποζημίωση για τα διαφυγόντα κέρδη από τους διακινητές τους, και (β) εάν και σε ποιες περιστάσεις μια τέτοια θετική υποχρέωση μπορεί να αποφευχθεί σε σχέση με τα κέρδη που αποκτά το θύμα μέσω πορνείας και αφαιρούνται από τον διακινητή.

Το Δικαστήριο έκρινε ότι τα κράτη έχουν την υποχρέωση να επιτρέψουν στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση για διαφυγόντα κέρδη από διακινητές και ότι οι βουλγαρικές αρχές δεν είχαν εξισορροπήσει το δικαίωμα της προσφεύγουσας να υποβάλει τέτοια αξίωση με τα συμφέροντα της κοινότητας, η οποία ήταν απίθανο να θεωρήσει ανήθικη την καταβολή αποζημίωσης σε μια τέτοια κατάσταση. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που το Δικαστήριο διαπίστωσε ότι ένα θύμα εμπορίας είχε το δικαίωμα να ζητήσει αποζημίωση για περιουσιακή ζημία από τον διακινητή του, σύμφωνα με το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ.

Η προσφυγή κατατέθηκε στο Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (εφεξής: «το Δικαστήριο») στις 11 Απριλίου 2018. Η ομόφωνη απόφαση του Τρίτου Τμήματος δημοσιεύθηκε την 28η Νοεμβρίου 2023.

## Παρατηρήσεις

Χρήστος Τσεβάς\*

### I. Εισαγωγικές παρατηρήσεις

Με σκοπό να κατανοηθεί το ουσιαστικό πλαίσιο της παραβίασης του δικαιώματος στη συγκεκριμένη υπόθεση, χρειάζεται να εστιάσουμε στα πραγματικά περιστατικά συνδυαστικά με ορισμένες σχετικές εισαγωγικές παρατηρήσεις, οι οποίες θα βοηθήσουν να κατανοήσουμε και το πλαίσιο μέσα στο οποίο εμφανίζονται παρόμοιες υποθέσεις εμπορίας ανθρώπων στα διαφορετικά εθνικά συστήματα.

Η προσφεύγουσα, Daniela Danailova Krachunova, πολίτης Βουλγαρίας, γεννήθηκε το 1985 και ζει στην Koshava (Βουλγαρία). Τον Απρίλιο του 2012, όταν η προσφεύγουσα ήταν είκοσι έξι ετών, μετά από καυγά με τους γονείς της, με τους οποίους η σχέση της ήταν δύσκολη, έφυγε από το σπίτι για να ζήσει με τον X, τη σύντροφό του και τα τέσσερα παιδιά του, στο χωριό Novachene, ένα χωριό περίπου 70 χλμ. από τη Σόφια. Το κύριο επάγγελμα του X ήταν η μετακίνηση εργαζομένων στο σεξ από και προς την εργασία. Ήταν γνωστός στην αστυνομία, μεταξύ άλλων, ως συνεργάτης μαστροπών. Η προσφεύγουσα ξεκίνησε την εργασία στο σεξ καθώς «χρειάζοταν τα χρήματα» και ήταν περιέργη για το αν «θα μπορούσε να κερδίσει τόσα πολλά όσο τα άλλα κορίτσια». Ο X της αγόρασε ρούχα κατάλληλα για την εργασία, της έδωσε οδηγίες για τις συνήθειες τιμές που χρεώνονται για διαφορετικές σεξουαλικές πράξεις και για το πώς πρέπει να αλληλεπιδρά με τους πελάτες και της είπε ότι θα την προστάτευε από προβλήματα με πελάτες ή την αστυνομία. Για σύντομο χρονικό διάστημα, η προσφεύγουσα και ο X είχαν στενές σχέσεις.

Μέχρι τον Μάιο του 2012, η προσφεύγουσα εργαζόταν καθημερινά στον περιφερειακό δρόμο της Σόφιας. Μέχρι τον Ιούλιο του ίδιου έτους, ήθελε να παραιτηθεί, αλλά ισχυρίστηκε ότι ο X την είχε χτυπήσει και απειλήσει. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, έφυγε στο χωριό της. Ο X τη βρήκε, την επέστρεψε στο σπίτι του και της αφαίρεσε την ταυτότητα. Την έπεισε να επιστρέψει στην εργασία στο σεξ με το επιχείρημα ότι ούτε αυτός ούτε η σύζυγός του είχαν άλλες πηγές εισοδήματος, ενώ η προσφεύγουσα ένιωθε ότι δεν είχε άλλη επιλογή. Από εκείνη τη στιγμή, ο X της αφαιρούσε όλα τα κέρδη της, αγοράζοντάς της ό,τι ακριβώς χρειαζόταν και δίνοντάς της μικρό χρηματικό ποσό. Τον Φεβρουάριο του 2013, η προσφεύγουσα συνελήφθη και είπε στις αστυνομικές αρχές ότι ο X την κρατούσε παρά τη θέλησή της, ότι δεν ήθελε πλέον να ασχοληθεί με την εργασία στο σεξ και ότι χρειαζόταν βοήθεια. Ο X κλήθηκε στο αστυνομικό τμήμα, όπου παρέδωσε την ταυτότητά της, ισχυριζόμενος ότι της την κρατούσε για να αποφύγει την κλοπή της. Η αστυνομία ξεκίνησε ποινική έρευνα κατά του X και στις 15 Φεβρουαρίου 2013 μετέφερε την προσφεύγουσα σε δομή στη Σόφια και αργότερα σε ένα καταφύγιο στο Μπουργκάς. Τον Ιούνιο του 2013, εισήχθη σε ψυχιατρικό νοσοκομείο για θεραπεία και αφέθηκε ελεύθερη μετά από αίτημα των γονέων της, οι οποίοι την μετέφεραν πίσω στο σπίτι τους.

Κατά τη διάρκεια της προανακριτικής έρευνας, η προσφεύγουσα δεν είχε δικηγόρο και δεν συμμετείχε σε διαδικαστικά βήματα εκτός από την ανάκρισή της. Η προσφεύγουσα έλαβε άδεια να συμμετάσχει στη δίκη ενώπιον του Επαρχιακού Δικαστηρίου της Σόφιας ως ιδιώτης εισαγγελέας<sup>1</sup> και να διεκδικήσει αποζημίωση κατά του X, αξιώνοντας 16.000 λεβ Βουλγαρίας (BGN – 8.181 ευρώ (EUR)) ως τα κέρδη που της είχε πάρει, και 8.000 λεβ Βουλγαρίας για ηθική βλάβη. Ωστόσο, το δικαστήριο δήλωσε στην πρώτη του ακρόαση ότι η αξίωσή της για αποζημίωση δεν μπορούσε να εξεταστεί καθώς αφορούσε χρήματα που αποκτήθηκαν με «άσεμνες και ανήθικες πράξεις». Ο X κρίθηκε ένοχος για εμπορία ανθρώπων και για υποκίνηση της προσφεύγουσας να εμπλακεί σε πορνεία με σκοπό το κέρδος. Πέραν της στερητικής της ελευθερίας ποινής που του επιβλήθηκε, καταδικάστηκε να καταβάλει αποζημίωση 2.000 λεβ Βουλγαρίας στην προσφεύγουσα για ηθική βλάβη.

Η προσφεύγουσα άσκησε έφεση, υποστηρίζοντας ότι η ποινή του X ήταν πολύ επιεικής και ότι η αποζημίωση για ηθική βλάβη ήταν πολύ χαμηλή. Τον Οκτώβριο του 2014, το Δικαστήριο της Σόφιας

\* Δ.Ν., Εντεταλμένος Διδάσκων Νομικής Σχολής ΔΠΘ, Δικηγόρος

<sup>1</sup>. Βλ. παρ. 62 της σχολιαζόμενης απόφασης σχετικά με τον όρο και τον ρόλο αυτόν στο πλαίσιο του Κώδικα Ποινικής Δικονομίας.

έκρινε ότι το κατώτερο δικαστήριο δεν είχε αιτιολογήσει επαρκώς την απόφασή του και ήταν αναγκαίο να ακυρωθεί στο σύνολό της και να αναπεμφθεί η υπόθεση σε αυτό για επανεξέταση. Στην επανάληψη της δίκης, η προσφεύγουσα αξίωσε 22.500 λεβ Βουλγαρίας για διαφυγόντα κέρδη και υποστήριξε ότι η πορνεία δεν ήταν αδίκημα δεδομένου ότι υπόκειται σε φορολογία και δεν είχε ρητά ποινικοποιηθεί. Αυτό σήμαινε ότι τα κέρδη ενός θύματος εμπορίας από την πορνεία είναι νόμιμα και υπόκεινται σε αποκατάσταση από τον διακινητή. Τον Ιανουάριο του 2017, ο Χ καταδικάστηκε μόνο για εμπορία ανθρώπων αλλά αθωώθηκε από την πρόσθετη κατηγορία της υποκίνησης της προσφεύγουσας σε πορνεία με σκοπό το κέρδος. Του επιβλήθηκαν ποινή φυλάκισης με αναστολή, μέτρα επιτήρησης και πρόστιμο. Καταδικάστηκε επίσης να καταβάλει στην προσφεύγουσα αποζημίωση 8.000 λεβ Βουλγαρίας για ηθική βλάβη, αλλά η αξίωσή της για περιουσιακή ζημία απορρίφθηκε. Το δικαστήριο αιτιολόγησε ότι «κάθε σύμβαση παροχής σεξουαλικών υπηρεσιών μεταξύ της [προσφεύγουσας] και του εκάστοτε πελάτη ήταν άκυρη ως παραβιάζουσα τα χρηστά ήθη... και δεν μπορεί να τεθεί ζήτημα αποζημίωσης».

Η προσφεύγουσα άσκησε έφεση κατά της απόρριψης του αιτήματός της για αποζημίωση για περιουσιακή ζημία υποστηρίζοντας, περαιτέρω, ότι η απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου ότι η πορνεία ήταν ανήθικη δεν είχε τεκμηριωθεί επαρκώς με αναφορά σε κατάλληλα κριτήρια, καθώς ο συντηρητισμός ορισμένων δικαστών δεν αντικατόπτριζε τις απόψεις της κοινωνίας στο σύνολό της. Εφόσον οι αρχές μπορούσαν να κατάσχουν τα κέρδη που πραγματοποιούσαν οι θύτες της εμπορίας προσώπων, τα θύματα εμπορίας δικαιούνταν να εξασφαλίσουν την επιστροφή σε αυτά τέτοιων κερδών. Σε τελεσίδικη απόφαση, τον Δεκέμβριο του 2017, το Δικαστήριο της Σόφιας επικύρωσε την απόφαση του κατώτερου δικαστηρίου χωρίς να εκδώσει διαταγή κατάσχεσης.

## ***II. Η αποτύπωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου αναφορικά με την εμπορία ανθρώπων***

Είναι εμφανές εντός της απόφασης ότι η αποτύπωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου είναι αναγκαία για να μπορέσει να παρουσιαστεί, από τη μια πλευρά, η εξέλιξη του εθνικού δικαίου και της εθνικής νομολογίας (Α) και, από την άλλη πλευρά, η αποκρυστάλλωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης (Β). Η ως άνω αποκρυστάλλωση εμπεριέχει προστιθέμενη αξία και για τη συγκεκριμένη απόφαση αλλά και για το δικαίωμα αποζημίωσης στο πλαίσιο του άρθρου 4 της ΕΣΔΑ για ολόκληρη τη νομολογία του Δικαστηρίου.

### ***A. Η εξέλιξη του εθνικού δικαίου μέσα από το πρίσμα του διεθνούς δικαίου***

Μια πρώτη παρατήρηση αφορά τη διαχρονική εξέλιξη της βουλγαρικής νομοθεσίας ως αντανάκλαση του διεθνούς περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, το άρθρο 159α παρ. 1 προστέθηκε το 2002 στον ΠΚ του 1968 προκειμένου, μεταξύ άλλων, να διασφαλιστεί ότι η Βουλγαρία θα εκπληρώσει τα καθήκοντά της σύμφωνα με το άρθρο 5 του Πρωτοκόλλου για την Πρόληψη, Καταστολή και Τιμωρία της Εμπορίας Προσώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών, συμπληρώνοντας τη Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διακρατικού Οργανωμένου Εγκλήματος (εφεξής: «Πρωτόκολλο του Πατέρμο»). Εξάλλου, φαίνεται και από τις τροποποιήσεις του εθνικού πλαισίου ότι το εύρος του βασικού αδικήματος που δημιούργησε ο Βούλγαρος νομοθέτης ήταν ευρύτερο από αυτό που προβλεπόταν στο Πρωτόκολλο του Πατέρμο, καθώς τα θύματα εμπορίας ανθρώπων περιλάμβαναν άτομα που δεν είχαν εξαναγκαστεί σε αυτό μέσω βίας ή άλλων παράνομων μέσων<sup>2</sup>.

Από την άλλη μεριά, η διάταξη αναφορικά με το αδίκημα της απόκτησης εισοδήματος με απαγορευμένο ή ανήθικο τρόπο του άρθρου 329 παρ. 1 ΠΚ του 1968 φαίνεται να έχει εμπνευστεί από την απαγόρευση του σοβιετικού νόμου κατά του «κοινωνικού παρασιτισμού» και του «καθήκοντος κοινωνικά επωφελούς εργασίας κάθε πολίτη»<sup>3</sup>. Ομοίως, το Δικαστήριο περιγράφει αναλυτικά τη σχετική εθνική νομολογία. Ιδιαίτερα αναφέρεται ότι την περίοδο 2010-2012, το Ανώτατο Ακυρωτικό Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η πορνεία εμπίπτει στη διάταξη αυτή, και έκρινε ότι η ποινικοποίησή της με αυτόν τον τρόπο δεν ήταν αντίθετη με το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ. Ως εξέλιξη του εθνικού πλαισίου κρίνεται το γεγονός ότι, τον Μάιο του

<sup>2</sup>. Ibid, παρ. 34-36.

<sup>3</sup>. Ibid, παρ. 40 επ.

2020, η βουλγαρική κυβέρνηση εξέδωσε ένα ερμηνευτικό έγγραφο ποινικής πολιτικής για την περίοδο 2020-2025 σημειώνοντας ότι, λόγω του αντικειμένου του, το αδίκημα του άρθρου 329 παρ. 1 ήταν ανεφάρμοστο στην πράξη και έπρεπε να επανεξεταστεί με σκοπό την κατάργησή του ή την αναδιατύπωσή του.

Τον Μάιο του 2022, ο Γενικός Εισαγγελέας ζήτησε από το Συνταγματικό Δικαστήριο να κηρύξει το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ σε αντίθεση με το Σύνταγμα του 1991 και, ειδικότερα, με το άρθρο 4 παρ. 1, το οποίο κατοχυρώνει την αρχή του κράτους δικαίου, και το άρθρο 48 παρ. 1, το οποίο εγγυάται το δικαίωμα στην εργασία. Υποστήριξε ότι το εν λόγω άρθρο, το οποίο είχε θεσπιστεί κάτω από εντελώς διαφορετικές κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, δεν συνάδει με την έννοια της εργασίας ως δικαιώματος και ότι χρησιμοποιήθηκε για την τιμωρία των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και με αυτόν τον τρόπο δεν συμφωνούσε με τα άρθρα 159α επ. ΠΚ. Περαιτέρω, ο Γενικός Εισαγγελέας υποστήριξε ότι το άρθρο 329 παρ. 1 χρησίμευσε ως βάση για τη δίωξη ευάλωτων ατόμων, οδήγησε σε διαφορούμενη στάση απέναντί τους και παρεμπόδιζε τις προσπάθειες προστασίας τους βάσει της νομοθεσίας κατά της εμπορίας ανθρώπων. Επιπλέον, η διατύπωσή του ήταν υπερβολικά ασαφής και προσέφερε ανεπίτρεπτα ευρείες ερμηνείες.

Στις 27 Σεπτεμβρίου 2022, το Συνταγματικό Δικαστήριο δέχθηκε το αίτημα του Γενικού Εισαγγελέα και σημείωσε ότι, σύμφωνα με τη βουλγαρική νομοθεσία, η πορνεία δεν ποινικοποιήθηκε ως τέτοια, ότι το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ είχε θεσπιστεί υπό κοινωνικές, πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που δεν επικρατούσαν πλέον και ότι διάταξη είχε επιδιώξει να θέσει σε ισχύ την πλέον εκλιπούσα συνταγματική υποχρέωση για εργασία. Αντίθετα, σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1991, η εργασία ήταν μόνο δικαίωμα του οποίου η άσκηση δεν μπορούσε να εξαναγκαστεί. Τόνισε δε ότι η τάση του ευρωπαϊκού και διεθνούς δικαίου, η οποία αντικατοπτρίζεται στις εσωτερικές διατάξεις που ποινικοποιούν την εμπορία ανθρώπων, ήταν να βλέπει την πορνεία όχι ως κατακριτέα συμπεριφορά από αυτούς που την ασκούν, αλλά ως μια μορφή εκμετάλλευσής τους από άλλους και ως παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους<sup>4</sup>. Το άρθρο 329 παρ. 1 βασίστηκε σε διαφορετική ηθική αντίληψη και οδήγησε σε ασυνέπειες στην επιβολή του νόμου. Η απόφαση του Συνταγματικού Δικαστηρίου δημοσιεύθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως στις 4 Οκτωβρίου 2022 και τέθηκε σε ισχύ τρεις ημέρες αργότερα. Ως εκ τούτου, το άρθρο 329 παρ. 1 ΠΚ έπαψε στο εξής να ισχύει.

Η εξέλιξη της νομοθεσίας και εν τέλει της προστασίας, όπως απεικονίζεται και στη συγκεκριμένη απόφαση κατά της Βουλγαρίας, είναι χαρακτηριστική για τυχόν παρόμοιες καταστάσεις σε άλλα κράτη του Συμβουλίου της Ευρώπης.

#### *B. Η αποκρυστάλλωση του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου σχετικά με το δικαίωμα αποζημίωσης*

Στο πλαίσιο της αποκρυστάλλωσης του διεθνούς και συγκριτικού δικαίου αναφορικά με την εμπορία προσώπων, η απόφαση του Δικαστηρίου εμπεριέχει όλο αυτό το πλαίσιο προστασίας αναλυτικά ώστε να γίνονται κατανοητές και οι θετικές υποχρεώσεις των κρατών και η εξέλιξη της προστασίας των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων, η μεταχείριση των οποίων, όπως φαίνεται και ανωτέρω από τις αναφορές στο εθνικό επίπεδο, πολλές φορές τοποθετείται σε δεύτερο πλάνο.

Πέρα από το Πρωτόκολλο του Παλέρμω, το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη του το Πρότυπο Νομοθεσίας κατά της Εμπορίας Προσώπων, το οποίο δημοσιεύθηκε από το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τα Ναρκωτικά και το Έγκλημα το 2009 ως απάντηση σε αίτημα της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών να βοηθήσουν τα κράτη να εφαρμόσουν το Πρωτόκολλο του Παλέρμω<sup>5</sup>.

---

<sup>4</sup>. Ibid, παρ. 49.

<sup>5</sup>. UNODC, Model Law against Trafficking in Persons, V.09-81990 (E), 2009, διαθέσιμο σε: [https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/UNODC\\_Model\\_Law\\_on\\_Trafficking\\_in\\_Persons.pdf](https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/UNODC_Model_Law_on_Trafficking_in_Persons.pdf).

Η δυνατότητα αποζημίωσης εμφανίζεται και σε ψηφίσματα της Γενικής Συνέλευσης και του Συμβουλίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ<sup>6</sup>, καθώς και στο έργο της Ομάδας Εργασίας για την Εμπορία Προσώπων, η οποία συστάθηκε από τη Διάσκεψη των Μερών της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών κατά του Διεθνικού Οργανωμένου Εγκλήματος<sup>7</sup> και της Επιτροπής του ΟΗΕ για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών κατά τη «Γενική Σύσταση υπ' αριθ. 38 αναφορικά με την εμπορία γυναικών και κοριτσιών στο πλαίσιο της παγκόσμιας μετανάστευσης»<sup>8</sup>. Σημαντικό στοιχείο με επιπρόσθετη αξία για όλα τα εθνικά συστήματα είναι και η αναφορά στον ενημερωμένο νομοθετικό οδηγό για το Πρωτόκολλο του Παλέρμο, ο οποίος δημοσιεύθηκε το 2020 από το Γραφείο των Ηνωμένων Εθνών για τον Έλεγχο των Ναρκωτικών και την Πρόληψη του Εγκλήματος και ο οποίος τονίζει ότι η Ομάδα Εργασίας για την Εμπορία Προσώπων είχε συστήσει οι αποζημιώσεις που χρηματοδοτούνται από το κράτος ή έχουν διαταχθεί από το δικαστήριο για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων να περιλαμβάνουν πληρωμή για «εισόδημα και μισθούς που οφείλονται βάσει της εθνικής νομοθεσίας και κανονισμών σχετικά με τους μισθούς»<sup>9</sup>. Εξάλλου, στην απόφαση τονίζεται ο ρόλος του Ειδικού Εισηγητή των Ηνωμένων Εθνών για την Εμπορία Ανθρώπων.

Από την άλλη πλευρά, αναφορικά με το πλαίσιο του Συμβουλίου της Ευρώπης, στην απόφαση αναλύεται η Σύμβαση για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων σε σχέση με το άρθρο 15 παρ. 3, στο οποίο θεσπίζεται το δικαίωμα των θυμάτων σε αποζημίωση, καθώς και η επεξηγηματική έκθεση αυτής. Συστάσεις και ψηφίσματα της Επιτροπής Υπουργών και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης του Συμβουλίου της Ευρώπης θέτουν, μεταξύ άλλων, το σχετικό ζήτημα της αποζημίωσης. Έχει ενδιαφέρον δε η αναφορά στην Ένωση Εθνών Νοτιοανατολικής Ασίας και στη Σύμβαση κατά της Εμπορίας Προσώπων, Ιδιαίτερα Γυναικών και Παιδιών, ως κομμάτι του περιφερειακού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου.

Εκτενής αναφορά γίνεται στα στοιχεία συγκριτικού δικαίου<sup>10</sup>, όπως η σχετική έκθεση του Γραφείου Δημοκρατικών Θεσμών και Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του Οργανισμού για την Ασφάλεια και τη Συνεργασία στην Ευρώπη αναφορικά με την αποζημίωση για θύματα εμπορίας και εκμετάλλευσης στην περιοχή του ΟΑΣΕ ή ο τρίτος γύρος παρακολούθησης της εφαρμογής της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων από την Ομάδα Εμπειρογνομόνων για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (GRETA), με αναφορές σε χώρες όπως η Αλβανία, η Αρμενία, η Αυστρία, το Βέλγιο, η Κροατία, η Κύπρος, η Δανία, η Γαλλία, η Γεωργία, η Γερμανία, η Ιρλανδία, η Λετονία, το Λουξεμβούργο, η Μάλτα, η Μολδαβία, το Μαυροβούνιο, η Ολλανδία, η Νορβηγία, η Πορτογαλία, η Ρουμανία, η Σερβία, η Σλοβακία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Εξάλλου, ειδική μνεία γίνεται στη νομοθεσία και τη νομολογία των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και του Καναδά.

Η ως άνω αποκρυστάλλωση, ως τεχνική περιγραφής όλων ή τουλάχιστον των βασικών κειμένων, συστάσεων, ψηφισμάτων, αποφάσεων του διεθνούς και περιφερειακού δικαίου δικαιωμάτων του ανθρώπου, είναι ένα καθοριστικό στοιχείο στις αποφάσεις του Δικαστηρίου, καθώς επαναλαμβάνει τις αξίες και αρχές, οι οποίες διέπουν το εκάστοτε δικαίωμα και τις υποχρεώσεις των εθνικών αρχών, και συνδέει τα παραπάνω με την εφαρμογή στην πράξη. Είναι στοιχεία τα οποία λείπουν από το εθνικό επίπεδο.

<sup>6</sup>. UNGA, A/RES/63/156, Trafficking in women and girls, 30 January 2009, διαθέσιμο σε: [https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A\\_RES\\_63\\_156.pdf](https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_RES_63_156.pdf) και UNHRC, A/HRC/RES/11/3, Trafficking in persons, especially women and children, 17 June 2009, διαθέσιμο σε: [https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A\\_HRC\\_RES\\_11\\_3.pdf](https://ap.ohchr.org/documents/E/HRC/resolutions/A_HRC_RES_11_3.pdf).

<sup>7</sup>. UN Conference of the Parties to the UN Convention against Transnational Organized Crime/Working Group on Trafficking in Persons, Report on the meeting of the Working Group on Trafficking in Persons held in Vienna from 10 to 12 October 2011, CTOC/COP/WG.4/2011/8, 15 November 2011, διαθέσιμο σε: [https://www.unodc.org/documents/treaties/organized\\_crime/2011\\_CTOC\\_COP\\_WG4/2011\\_CTOC\\_COP\\_WG4\\_8/CTOC\\_COP\\_WG4\\_2011\\_8\\_E.pdf](https://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/2011_CTOC_COP_WG4/2011_CTOC_COP_WG4_8/CTOC_COP_WG4_2011_8_E.pdf). Για τη Σύμβαση βλ. και κύρωση στην Ελλάδα με τον Ν. 3875/2010 (ΦΕΚ 158/Α/20.9.2010).

<sup>8</sup>. UN CEDAW, General recommendation No. 38 (2020) on trafficking in women and girls in the context of global migration, CEDAW/C/GC/38, 20 November 2020, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-recommendation-no38-2020-trafficking-women>.

<sup>9</sup>. UNODC, Legislative Guide for the Protocol to Prevent, Suppress and Punish Trafficking in Persons, especially Women and Children, 2020, διαθέσιμο σε: [https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/Tip\\_LegislativeGuide\\_Final.pdf](https://www.unodc.org/documents/human-trafficking/2020/Tip_LegislativeGuide_Final.pdf).

<sup>10</sup>. Βλ. παρ. 83-122 της σχολιαζόμενης απόφασης.

### ***III. Η προσέγγιση του διεθνούς ορισμού της εμπορίας ανθρώπων: τα «μέσα»***

Το Δικαστήριο επιβεβαίωσε ότι η προσφεύγουσα είχε πέσει θύμα εμπορίας ανθρώπων, σημειώνοντας, μεταξύ άλλων, τον έλεγχο και το επίπεδο εξάρτησης που είχε ο X για την πρόσβασή της σε χρήματα, ότι φέρεται να την είχε χτυπήσει και ότι είχε στενές σχέσεις μαζί της, εκμεταλλευόμενος τη συναισθηματική και κοινωνική της ευαλωτότητα και απειλώντας την ότι θα αποκάλυπτε στους συγχωριανούς της το γεγονός ότι είχε εμπλακεί σε εργασία στο σεξ, λαμβάνοντας υπόψη ότι οι διακινητές συχνά χρησιμοποιούν τη συναισθηματική εμπλοκή ως μέσο για να ελέγχουν τα θύματά τους. Εξάλλου, σε εθνικό επίπεδο, στην τελεσίδικη απόφαση, το δικαστήριο είχε δεχθεί ότι ο X είχε εξαπατήσει την προσφεύγουσα και της είχε προσφέρει οφέλη με σκοπό να την παρακινήσει να εμπλακεί σε πορνεία, και ότι εκείνη είχε στερηθεί της δυνατότητας να κυκλοφορεί ελεύθερα ή να έρχεται σε επαφή με την οικογένειά της και είχε κρυφτεί στο σπίτι του X<sup>11</sup>.

Σύμφωνα με την πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, το ερώτημα εάν μια κατάσταση περιλαμβάνει όλα τα στοιχεία της εμπορίας ανθρώπων και, άρα, κατά πόσον εφαρμόζεται το άρθρο 4 της ΕΣΔΑ είναι ένα στοιχείο που πρέπει να εξεταστεί υπό το φως όλων των περιστάσεων της υπόθεσης. Στο πλαίσιο του ορισμού της εμπορίας ανθρώπων, εφόσον τα στοιχεία «δράση» και «σκοπός» προσδιορίζονται και σε εθνικό επίπεδο, είναι ενδιαφέρον ο συλλογισμός του Δικαστηρίου ως προς την ύπαρξη του στοιχείου «μέσα», το οποίο υφίσταται παρά την έλλειψη βίας ή τις απειλές βίας για να οδηγήσει ο X την προσφεύγουσα να ασχοληθεί με την εργασία στο σεξ. Σύμφωνα με το Δικαστήριο, το διεθνές δίκαιο αντικατοπτρίζει ξεκάθαρα την κατανόηση ότι η σύγχρονη εμπορία ανθρώπων πραγματοποιείται, μερικές φορές, με πιο ανεπαίσθητα μέσα, όπως η εξαπάτηση, η ψυχολογική πίεση και η κατάχρηση μιας ευπάθειας<sup>12</sup>.

Εξάλλου, η διατήρηση του δελτίου ταυτότητας της προσφεύγουσας είναι σημαντικό στοιχείο το οποίο εμφανίζεται και σε άλλες υποθέσεις, ενώ το γεγονός ότι μπορεί αρχικά τουλάχιστον να είχε συναινέσει να εμπλακεί σε εργασία στο σεξ προς όφελος του X δεν είναι αποφασιστικό<sup>13</sup>.

### ***IV. Η σημασία των θετικών υποχρεώσεων στο άρθρο 4 της ΕΣΔΑ***

#### ***A. Το ερώτημα της διεκδίκησης αποζημίωσης για πρώτη φορά ενώπιον του Δικαστηρίου***

Το βασικό ερώτημα το οποίο τέθηκε ήταν εάν υπήρχε θετική υποχρέωση του κράτους να παρέχει μια οδό στα θύματα εμπορίας ατόμων για να διεκδικήσουν αποζημίωση για τα διαφυγόντα κέρδη από τους διακινητές τους. Το Δικαστήριο επανέλαβε ότι το άρθρο 4 θέτει θετικές υποχρεώσεις στα κράτη, συμπεριλαμβανομένης της θέσπισης νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου που απαγορεύει και τιμωρεί την εμπορία ανθρώπων, της λήψης επιχειρησιακών μέτρων για την προστασία των θυμάτων σε ορισμένες περιπτώσεις και της διερεύνησης καταστάσεων πιθανής εμπορίας<sup>14</sup>. Στο πλαίσιο αυτής ακριβώς της νομολογίας του Δικαστηρίου έχουν ληφθεί υπόψη κυρίως οι διατάξεις των εξειδικευμένων πράξεων διεθνούς δικαίου στον τομέα αυτό της εμπορίας ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένου του Πρωτοκόλλου του Παλέρμιο και της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων.

Το Δικαστήριο έρχεται για πρώτη φορά αντιμέτωπο με το ερώτημα εάν υπάρχει θετική υποχρέωση βάσει του άρθρου 4 να επιτραπεί στα θύματα εμπορίας να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη. Οι ως άνω θετικές υποχρεώσεις οι οποίες αναφέρθηκαν μπορούν να επεκταθούν στον τρόπο με τον οποίο ο νόμος ρυθμίζει ορισμένα ζητήματα, συμπεριλαμβανομένης της αναζήτησης και της επιδίκασης αποζημίωσης. Εξάλλου, δεν είναι καθοριστικό ότι το κείμενο του άρθρου 4 σιωπούσε

<sup>11</sup>. Ibid, παρ. 32.

<sup>12</sup>. Ibid, παρ. 148.

<sup>13</sup>. ΕΔΔΑ *Chowdhury και λοιποί κατά Ελλάδα* (Προσφυγή No 21884/15), απόφαση της 30ής Μαρτίου 2017, παρ. 96.

<sup>14</sup>. ΕΔΔΑ *SM κατά Κροατίας* (Προσφυγή No 60561/14), απόφαση της 25ης Ιουνίου 2020, παρ. 306. Βλ. Κ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΑ, Η εμπορία προσώπων και το εύρος των θετικών υποχρεώσεων των κρατών μελών σύμφωνα με το άρθρο 4 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: πρόσφατες εξελίξεις και προκλήσεις, ΠoinΔικ, 2023, σ. 1307, Ρ. ΦΡΑΓΚΟΥ, Άρθρο 4 – Απαγόρευση της δουλείας και των καταναγκαστικών έργων, σε: Ι. Σαρμάς / Ξ. Κοντιάδης / Χ. Ανθόπουλος (επιστημονική διεύθυνση), ΕΣΔΑ – Κατ' άρθρο ερμηνεία, εκδ. Σάκκουλα, 2021, σ. 183.

σχετικά με την υποχρέωση να επιτρέπεται στα θύματα να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη. Η νομολογία του άρθρου 2 της ΕΣΔΑ, όπως παρουσιάζεται από το Δικαστήριο, προβάλλει ισχυρά επιχειρήματα υπέρ της ερμηνείας του άρθρου 4 με τον ίδιο σχεδόν τρόπο<sup>15</sup>. Άλλωστε, συγκεκριμένες υποχρεώσεις αυτού του είδους είχαν ενσωματωθεί σε άλλες διατάξεις της ΕΣΔΑ των οποίων το κείμενο ήταν εξίσου σιωπηλό σε τέτοια σημεία. Παράλληλα με το άρθρο 2 και το άρθρο 3, το άρθρο 4 κατοχυρώνει μία από τις βασικές αξίες των δημοκρατικών κοινωνιών που απαρτίζουν το Συμβούλιο της Ευρώπης, και η εμπορία ανθρώπων είναι ασυμβίβαστη με αυτές τις αξίες. Από την άλλη πλευρά, ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ο οποίος αποτελεί ένα καινοτόμο κείμενο, παρά την αναφορά δεν περιέχει ορισμό της εμπορίας ανθρώπινων όντων αλλά καλύπτεται από τη Σύμβαση Ευρωπαϊκή και το Παράρτημά της, το κεφάλαιο IV της Σύμβασης Εφαρμογής της Συμφωνίας Σένγκεν και το άρθρο 27 παρ. 1 και την Οδηγία 2011/36<sup>16</sup>.

Έχει γίνει αποδεκτό ότι η καταπολέμηση της εμπορίας έπρεπε να καθοδηγείται από μια ολιστική και συνδυαστική προσέγγιση. Η έρευνα και τιμωρία είναι ουσιαστικής σημασίας για την αποτροπή, αλλά δεν μπορούν να εξαλείψουν την υλική βλάβη που υπέστησαν τα θύματά της. Η δυνατότητα για τα θύματα εμπορίας ανθρώπων να ζητήσουν αποζημίωση σε σχέση με τα διαφυγόντα κέρδη, ιδίως τα κέρδη που τους παρακρατούν οι διακινητές τους, θα αποτελούσε ένα μέσο εξασφάλισης της *restitutio in integrum* για αυτά τα θύματα, αποκαθιστώντας την πλήρη έκταση της ζημίας που υπέστησαν<sup>17</sup>. Θα τους έδινε επίσης τα οικονομικά μέσα για να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους. Επιπλέον, ένας τέτοιος μηχανισμός θα μπορούσε, σε κάποιον βαθμό, να διασφαλίσει ότι οι διακινητές δεν θα μπορούσαν να απολαύσουν τους καρπούς των αδικημάτων τους, μειώνοντας έτσι τα κίνητρα για εμπλοκή σε εμπορία ανθρώπων. Τα ως άνω ζητούμενα είναι άλλωστε στοιχεία που συνθέτουν και την αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων των θυμάτων της εμπορίας ανθρώπων.

### *B. Γενικές ερμηνευτικές αρχές του Δικαστηρίου*

Το Δικαστήριο λαμβάνει υπόψη τρεις ερμηνευτικούς κανόνες<sup>18</sup>. Ο πρώτος είναι ότι το αντικείμενο και ο σκοπός της Σύμβασης, ως μέσου για την προστασία των ατόμων, απαιτεί να ερμηνεύονται οι διατάξεις της και αυτές των Πρωτοκόλλων της κατά τρόπο που να καθιστά τα δικαιώματα που εγγυώνται πρακτικά και αποτελεσματικά.

Ο δεύτερος κανόνας είναι ότι η Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της πρέπει να ερμηνεύονται, στο μέτρο του δυνατού, σε αρμονία με τους άλλους κανόνες του διεθνούς δικαίου, των οποίων αποτελούν μέρος. Θα πρέπει να ληφθούν υπόψη τυχόν σχετικοί κανόνες του διεθνούς δικαίου που ισχύουν για τις σχέσεις μεταξύ των μερών και, ιδίως, οι κανόνες που αφορούν τη διεθνή προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ένα άλλο σημείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ο τρόπος με τον οποίο ερμηνεύονται τέτοιοι διεθνείς κανόνες από τα αρμόδια όργανα. Έχει σημασία ότι το Δικαστήριο υπενθυμίζει ότι έχει ήδη αποφανθεί ότι πρέπει να ερμηνεύσει το άρθρο 4 υπό το πρίσμα της Σύμβασης για την καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων και ότι, για τον σκοπό αυτό, θα πρέπει να καθοδηγείται από τον τρόπο με τον οποίο η εν λόγω Σύμβαση έχει ερμηνευθεί από την GRETA, το όργανο εμπειρογνομόνων που είναι επιφορτισμένο με την παρακολούθηση της εφαρμογής της εν λόγω Σύμβασης<sup>19</sup>. Είναι ένα μείζον ζήτημα για την εξέλιξη της νομολογίας του Δικαστηρίου και την ερμηνευτική του μέθοδο.

Ο τρίτος κανόνας είναι ότι, κατά την ερμηνεία της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της, το Δικαστήριο μπορεί να λάβει υπόψη τις εξελίξεις στα εσωτερικά νομικά συστήματα που υποδεικνύουν μια ενιαία ή

<sup>15</sup> Βλ. παρ. 166-168 της σχολιαζόμενης απόφασης.

<sup>16</sup> Δ. ΛΕΝΤΖΗΣ, Άρθρο 5 – Απαγόρευση της δουλείας και της αναγκαστικής εργασίας, σε: Ε. Σαχπεκίδου / Χ. Ταγαράς (επιμ.), Κατ' άρθρο ερμηνεία του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, εκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2020, σ. 67.

<sup>17</sup> Βλ. παρ. 171 της σχολιαζόμενης απόφασης.

<sup>18</sup> Βλ. συνδυαστικά Ι. ΣΑΡΜΑΣ, Η δίκαιη ισορροπία. Η Νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, εκδ. Σάκκουλα – Κέντρο Ευρωπαϊκού Συνταγματικού Δικαίου, 2018, σ. 298 επ.

<sup>19</sup> ΕΔΔΑ *Chowdhury και λοιποί κατά Ελλάδα*, ό.π., παρ. 104 και ΕΔΔΑ *VCL και AN κατά Ηνωμένου Βασιλείου* (Προσφυγές Νος 77587/12 και 74603/12), απόφαση της 16ης Φεβρουαρίου 2021, παρ. 150.

κοινή προσέγγιση ή μια αναπτυσσόμενη συναίνεση μεταξύ των Συμβαλλόμενων Κρατών σε έναν δεδομένο τομέα.

Ως εκ τούτου, θα μπορούσε να συναχθεί το συμπέρασμα ότι το άρθρο 4, ερμηνευόμενο κατά τρόπο που καθιστά τις εγγυήσεις του πρακτικές και αποτελεσματικές, θέτει μια θετική υποχρέωση ώστε να επιτραπεί στα θύματα της εμπορίας ανθρώπων να διεκδικήσουν αποζημίωση από τους διακινητές τους για διαφυγόντα κέρδη.

Για να υποστηρίξει αυτό το συμπέρασμα, το Δικαστήριο αναφέρθηκε σε σχετικές διεθνείς συμβάσεις, οι οποίες καθορίζουν το καθήκον να επιτρέπεται στα θύματα εμπορίας να ζητούν αποζημίωση, συμπεριλαμβανομένου κυρίως του Πρωτοκόλλου του Πατέρμο (άρθρο 6 παρ. 6) και της Σύμβασης για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων (άρθρο 15 παρ. 3), λαμβάνοντας υπόψη ότι και τα δύο ίσχυαν σε όλα τα Συμβαλλόμενα Κράτη. Επιπλέον, βασίζεται σε μια τάση – κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής και στον Καναδά, αλλά και σε ορισμένες ευρωπαϊκές χώρες (Αυστρία, Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία, Νορβηγία και Ηνωμένο Βασίλειο) – να δοθεί η δυνατότητα στα θύματα εμπορίας να ανακτήσουν από τους διακινητές τους τα κέρδη που έχουν αποκομίσει οι τελευταίοι μέσω της εκμετάλλευσής τους, ενώ μόνο ένα Συμβαλλόμενο Κράτος, εκτός από τη Βουλγαρία, απαγόρευσε συγκεκριμένα τέτοιες αξιώσεις.

#### ***V. Ειδικότερα συμπεράσματα***

Το σημαντικότερο ίσως συμπέρασμα της απόφασης είναι ότι η θετική υποχρέωση των κρατών να επιτρέπουν στα θύματα εμπορίας ανθρώπων να διεκδικούν αποζημίωση από τους διακινητές τους για τα διαφυγόντα κέρδη ενισχύει την προστασία των δικαιωμάτων που ήδη κατοχυρώνονται στο άρθρο 4 της ΕΣΔΑ υπό το φως της σημερινής πραγματικότητας και ευθυγραμμίζει αυτή την προστασία με τα ολόένα και πιο υψηλά πρότυπα που απαιτούνται σε αυτόν τον τομέα και με το σημερινό κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο πρέπει πλέον να εφαρμόζεται αυτό το άρθρο.

Τα βουλγαρικά δικαστήρια είχαν αναφερθεί στην ποινικοποίηση του εισοδήματος που προέρχεται από την πορνεία στο βουλγαρικό δίκαιο και στα «χρηστά ήθη» κατά την απόρριψη της αξίωσης της προσφεύγουσας για αποζημίωση από τον Χ. Από την άποψη αυτή, το Δικαστήριο σημείωσε ότι το αδίκημα, όπως ορίζεται στο άρθρο 329 παρ. 1 του βουλγαρικού ΠΚ, αντανάκλούσε απαρχαιωμένες κοινωνικές συμπεριφορές που παρέμειναν από το ολοκληρωτικό κομμουνιστικό καθεστώς. Πράγματι, το άρθρο είχε κηρυχθεί αντισυνταγματικό από το Συνταγματικό Δικαστήριο της Βουλγαρίας τον Σεπτέμβριο του 2022. Η εικαζόμενη παρανομία των αποδοχών της προσφεύγουσας δεν ήταν, επομένως, επαρκής λόγος για την απόρριψη της αξίωσής της.

Όσον αφορά το ζήτημα των «χρηστών ηθών», το Δικαστήριο δήλωσε ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα πρέπει να είναι το κύριο κριτήριο για τον σχεδιασμό και την εφαρμογή πολιτικών για την πορνεία και την εμπορία ανθρώπων. Ήταν δύσκολο να φανταστεί κανείς σε αυτή την περίπτωση ότι η εντολή προς τον Χ να επιστρέψει τα χρήματα που πήρε από την προσφεύγουσα θα προσέβαλλε τα δημόσια ήθη. Ακόμη και αν υπήρχαν βάσιμοι λόγοι δημόσιας πολιτικής για την απόρριψη αξίωσης σχετικά με κέρδη που αποκτήθηκαν μέσω πορνείας (για παράδειγμα, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η αποδοχή ενός τέτοιου ισχυρισμού μπορεί να θεωρηθεί ότι ανέχεται την πορνεία ή ενθαρρύνει ορισμένα άτομα να ασχοληθούν με αυτήν), στην προκειμένη περίπτωση τέτοιοι λόγοι αντικρούουν την επιτακτική δημόσια πολιτική κατά της εμπορίας ανθρώπων και υπέρ της προστασίας των θυμάτων της, στην οποία όχι μόνο το Δικαστήριο αλλά και οι ίδιες οι βουλγαρικές αρχές απέδιδαν μεγάλη σημασία.

Ως εκ τούτου, το Δικαστήριο κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα βουλγαρικά δικαστήρια δεν κατάφεραν να εξισορροπήσουν επαρκώς τα δικαιώματα της προσφεύγουσας βάσει του άρθρου 4 έναντι των συμφερόντων της κοινότητας, παρά το περιθώριο εκτίμησης του κράτους. Ως εκ τούτου, υπήρξε παραβίαση αυτού του άρθρου.

Ένα από τα κρίσιμα στοιχεία τα οποία συμπληρώνουν το παραπάνω σκεπτικό του Δικαστηρίου είναι η σύνδεση με τα άλλα διεθνή κείμενα και με τις σχετικές εκθέσεις παρακολούθησης. Τα σχόλια της Ομάδας

Εμπειρογνομόνων του Συμβουλίου της Ευρώπης για τη Δράση κατά της Εμπορίας Ανθρώπων (εφεξής: «GRETA») είναι κρίσιμα, όπως φαίνονται και στην ανάλυση της απόφασης. Η GRETA, ως τρίτη παρεμβαίνουσα, υποστήριξε ότι, βάσει πολλών διεθνών νομικών πράξεων, τα κράτη ήταν υποχρεωμένα να επιτρέπουν στα θύματα εμπορίας να ζητούν αποζημίωση από τους διακινητές τους για τα διαφυγόντα κέρδη. Στα περισσότερα Κράτη Μέρη στη Σύμβαση για την Καταπολέμηση της Εμπορίας Ανθρώπων, τα θύματα μπορούσαν να διεκδικήσουν τέτοια αποζημίωση σύμφωνα με το γενικό δίκαιο περί αδικοπραξίας και σε ορισμένα κράτη τα θύματα καταναγκαστικής εργασίας μπορούσαν να διεκδικήσουν απλήρωτους μισθούς. Κατά την άποψη της GRETA, η άρνηση αποζημίωσης στα θύματα σεξουαλικής εκμετάλλευσης από τους διακινητές τους σε σχέση με διαφυγόντα κέρδη, επειδή η πορνεία θεωρούνταν παράνομη, ανήθικη ή ανεπιθύμητη, αντίκειται στο αντικείμενο και τον σκοπό των διεθνών πράξεων που δημιουργήθηκαν για την κατάλληλη προστασία των θυμάτων όλων των μορφών εμπορίας ανθρώπων.

Εξάλλου, οι ισχυρισμοί βάσει του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ δεν εξετάζονται καθώς, σύμφωνα με το Δικαστήριο, δεν είναι παρά μια αναδιατύπωση εκείνων που προβλέπονται στην ουσιαστική διάταξη του άρθρου 4. Ως προς το άρθρο 41 και τη δίκαιη ικανοποίηση, το Δικαστήριο βρίσκει ανεπαρκή την αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της παραβίασης και της εικαζόμενης χρηματικής ζημίας και κρίνει ότι η επανάλυση της εσωτερικής διαδικασίας και η επανεξέταση της υπόθεσης σε εθνικό επίπεδο αποτελούν καταρχήν κατάλληλο μέσο για την αποκατάσταση των υλικών συνεπειών της παράβασης. Αντίθετα, το Δικαστήριο επιδίκασε στην προσφεύγουσα χρηματικό ποσό ως ηθική βλάβη.

#### ***VI. Αποτίμηση: Η εξέλιξη της νομολογίας αναφορικά με τις θετικές υποχρεώσεις***

Είναι εμφανές από την απόφαση και την παραπάνω ανάλυση ότι διαμορφώνεται μια σταθερή νομολογία του Δικαστηρίου<sup>20</sup> ως προς τα δικαιώματα των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων και επεκτείνεται σε περιπτώσιολογία που καλύπτει και το δικαίωμα αποζημίωσης. Εξάλλου, έχει ενδιαφέρον πως το Δικαστήριο αναφέρεται στη νομολογία του, η οποία συνδέει και ζητήματα προσφυγικού και μεταναστευτικού δικαίου<sup>21</sup>, ενώ δύναται να ληφθεί υπόψη και το πλαίσιο της ευαλωτότητας των ατόμων αυτών. Η εν λόγω απόφαση φωτίζει τα ίδια τα δικαιώματα των θυμάτων εμπορίας ανθρώπων.

Η θεμελίωση της σύνδεσης της ΕΣΔΑ και διατάξεων εκτός αυτής θα είναι πάντα απαραίτητη και σε μελλοντικές υποθέσεις, όσο αναπτύσσεται η νομολογία του Δικαστηρίου, ενώ είναι προς όφελος και της εμπέδωσης της προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου στις διαφορετικές έννομες τάξεις και πέρα από τη Βουλγαρία. Είναι απαραίτητο λοιπόν να τεθεί η προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο επίκεντρο των μέτρων που λαμβάνονται για την πρόληψη και τον τερματισμό της εμπορίας ανθρώπων, καθώς και για την προστασία, βοήθεια και παροχή πρόσβασης σε επαρκή αποκατάσταση στα θύματα, συμπεριλαμβανομένης της δυνατότητας αποζημίωσης από τους δράστες.

Μια ακόμη αναγκαιότητα αποτελεί η εκπαίδευση, σε εθνικό επίπεδο, για όλους τους υπαλλήλους και τα στελέχη των φορέων και των θεσμών οι οποίοι ασχολούνται με ζητήματα θυμάτων εμπορίας ανθρώπων ούτως ώστε να εδραιωθεί η ενσωμάτωση μιας προσέγγισης ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην πρόληψη και την αντιμετώπιση της εμπορίας ανθρώπων, συμπεριλαμβανομένης της αναγνώρισης και της μεταχείρισης των θυμάτων με πλήρη σεβασμό σε όλο το φάσμα των ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Στην ίδια κατεύθυνση χρειάζεται να διαμορφωθούν, αναθεωρηθούν και εφαρμοστούν η νομοθεσία, οι πολιτικές και τα προγράμματα που στοχεύουν στην πρόληψη και την εξάλειψη της εμπορίας ανθρώπων, ιδίως γυναικών και παιδιών, καθώς και στην παροχή βοήθειας στα θύματα και σε επίπεδο αποζημίωσης, παροχών και πρόσβασης σε δομές για την προστασία τους.

<sup>20</sup>. ECtHR, Factsheet – Trafficking in human beings, December 2023, διαθέσιμο σε: [https://www.echr.coe.int/fr/d/fs\\_trafficking\\_eng](https://www.echr.coe.int/fr/d/fs_trafficking_eng).

<sup>21</sup>. Βλ. παρ. 159 της σχολιαζόμενης απόφασης. ΕΔΔΑ *Rantsev κατά Κύπρου και Ρωσίας* (Προσφυγή No 25965/04), απόφαση της 7ης Ιανουαρίου 2010, παρ. 284 και 291-293 και ΕΔΔΑ *L.E. κατά Ελλάδας* (Προσφυγή No 71545/12), απόφαση της 21ης Ιανουαρίου 2016, παρ. 71. X. ΤΣΕΒΑΣ, Human Trafficking Victims between Positive Obligations and Refugee Law Doctrine: Considerations on the occasion of L.E. v. Greece and G.J. v. Spain, ΕφΔΔ, 2016, σ. 143.

Υπάρχουν δε ζητήματα τα οποία συνεχίζουν να τίθενται σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, όπως είναι η κρίση υπόθεσης ενώπιον του Δικαστηρίου αναφορικά με τον γαλλικό νόμο για την πορνεία<sup>22</sup>. Συνεπώς, η νομολογία του Δικαστηρίου είναι ένας καθοριστικός παράγοντας που «συνδέει» αυτές τις διαφορετικές έννομες τάξεις και θέτει κριτήρια φωτίζοντας τις θετικές υποχρεώσεις που προκύπτουν από τα σχετικά δεσμευτικά κείμενα και τα στοιχεία που παραμένουν ανεφάρμοστα, κενά ή αδρανή σε εθνικό επίπεδο. Η εν λόγω απόφαση είναι ένα από αυτά τα παραδείγματα που εξελίσσουν το περιεχόμενο και την εφαρμογή των δικαιωμάτων.

---

<sup>22</sup>. OHCHR, UN expert welcomes European Court decision to hear appeal against French anti-prostitution law, 5 September 2023, διαθέσιμο σε: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2023/09/un-expert-welcomes-european-court-decision-hear-appeal-against-french-anti>.